

KRISZTUS ÉS A NEM KERESZTÉNY VALLÁSOK

Van-e üdvösség a kereszténységen kívül?

A *keresztények egységéért végzett imahéten* írom ezt az eszmélődésemet. A Krisztus-hívők egyre inkább tudatosítják a halálba induló Jézus szándékának megvalósítását: „*Legyenek mindnyájan egy(ek), hogy a világ higgyen!*” (Vö. Jn 17,21) A most lezárult *Luther-év* is alkalomul szolgált az *ökumenikus párbeszéd* elmélyítésére. Ma már inkább azt keressük, ami egyesít, semmint azt, ami szétválaszt vagy egymással szembeállít bennünket. A kölcsönös nyitottságban és az őszinte igazságkeresésben sokszor ráismerünk bizonyos teológiai nézetek komplementaritására, ezen túl a szeretet párbeszédére és a közös karitatív elkötelezettségre mindig van lehetőség.

Napjainkban egyre időszerűbbnek tűnik Jean Guitton francia filozófus (VI. Pál pápa barátja) régi megállapítása, aki két szóval jellemezte korunkat: *ateizmus* – *ökumenizmus*. Látva a szekularizmus (teljes evilágiság) és az ateizmus terjedését, a katolikus gondolkodó Jézus búcsúbeszédére utalva hangoztatta, *hogy a kereszténység létkérdése az egység, a közös tanúságtétel Jézus Krisztusról, hogy a világ higgyen.*

A mai Európában az emberek jelentős része úgy él, *mintha Isten és „túlvilági” élet nem létezne* – és valóban: *szájukra* nem léteznek! Nincs túlvilági üdvösség, tehát e világon túlmutató reménység sem. „*Semmi más, csak a földi élet!*” – hirdette Nietzsche. „*Az ember számára az ember a legfőbb lény*” (*homo homini deus*) – fogalmazta meg gyökeres ateizmusát Fauerbach nyomán Marx. Freud is igyekezett leleplezni a vallásos illúziót. Ezeket a képromboló gondolkodókat nevezte Paul Ricœur keresztény filozófus a „gyanú mestereinek”. Hozzájuk csatlakoztak egyes ateizmust valló természettudósok, pozitivisták, a különféle racionalisták. Bár tény, hogy leáldozóban vannak azok az ateista ideológiák, amelyeket a megbukott totalitarizmusok testesítettek meg, és bukásukkal alábbhagy a harcos, agresszív istentagadás, vallásellenesség és vallásüldözés. A posztmodern kritika szerint a vallásként funkcionáló szcientizmus hívei még visszalopták az abszolútot, a mítoszt. Gondolok itt Jacques Monod-ra, vagy megemlítem az ateizmust vallásként hirdető, militáns Richard Dawkins brit tudóst.¹

Ugyanakkor tény az is, hogy széles körű az érdeklődés egyes keleti vallások (hinduizmus, buddhizmus) tanítása és gyakorlatai, valamint az ezotéria különféle megnyilvánulásai iránt; divatos lett például a *New Age* szinkretista mozgalom, „lelkiség”, főleg a fiatalság körében. Burjánzanak a pótvallások. Végül, de nem utolsósorban a „migránsjelenség”, a Nyugatot előzőnlő arab bevándorlók házhoz hozzák iszlámot, Mohamed monoteizmusát, és igazi fenyegetést jelentenek a keresztény hitnek, illetve elfoglalják az elsorvadt kereszténység után keletkezett űrt.

¹

http://hu.radiovaticana.va/storico/2010/12/03/a_kar%C3%A1csony_a_v%C3%A1lasz_a_szi_cientizmus_n%C3%A9zet%C3%A9re_amely_tagadja_iste/ung-444255

Súlyos probléma az *ateizmus* terjedése a nyugati világban, főleg a volt keresztény Európában, *de ez alkalommal a keresztények és a világvallások viszonyával, párbeszédének lehetőségével foglalkozom; még pontosabban, a nem keresztény vallások hívőinek üdvösségével: Van-e üdvösség a kereszténységen kívül? Vajon Jézus Krisztus minden vallás hívője számára egyetemes, abszolút üdvözítő?*²

Világos, hogy e kérdés tárgyalását egyre sürgetőbbé teszi a napjainkban tapasztalt népvándorlás, migránsjelenség.³ De most nem tárgyalom e probléma gazdasági, kulturális, politikai összetevőit; de bevezetőül emlékeztetek a témáról korábban már elhangzott/megjelent tanulmányomra: *A reménység teológiája és Európa jövője.*⁴

Közhelyszámba megy, hogy a globalizált világ történelmi korszakváltáson esik át gazdasági, politikai, kulturális, vallási szempontból egyaránt; közvetlenül tapasztaljuk, hogy megvalósul Huntington meglátása a „civilizációk összecsapásáról”, a migrációkról és az iszlám térhódításáról.⁵ Valójában nem „jövendölés” volt ez az előrelátás közel fél évszázaddal ezelőtt. Huntington hosszú, részletes elemzések után következtetett: a Nyugat egyetemességében való hiedelemmel szemben „az ázsiai és muzulmán társadalmak mindinkább felismerik kultúrájuk egyetemes jelentőségét”. „A Nyugat univerzalizmusa veszélyt jelent a világra, mivel forrása lehet a mag-államok közti civilizációközi háborúknak, ugyanakkor magára a Nyugatra nézve is veszélyes, hiszen nem kizárt, hogy e háborúk során a Nyugat döntő vereséget szenved. A Szovjetunió összeomlása után a Nyugat úgy véli, hogy civilizációjának nem akadhat vetélytársa; eközben a gyengébb ázsiai, muzulmán és más társadalmak fokozatosan egyre nagyobb hatalomra és befolyásra tesznek szert.”⁶

Említett előadásomból idézem még az egyiptomi jezsuita, *Henri Boulad* (szül. 1931) megállapításait.⁷ Az arab/iszlám világot és Európát is jól ismerő szerzetes *Európa lelke, kereszténység és migráció* című kiegyensúlyozott előadásában hangsúlyozta: Európában a *keresztény hit elvesztése, az erkölcsi relativizmus* egy széttöredezett világ tükörképe, amelyben az irány és az értelem elveszett; a nagy irányvesztés, a kapaszkodók megszűnése a „nyugati világ” legnagyobb válsága.

---

² Lásd *A kereszténység és a vallások*. A Nemzetközi Teológiai Bizottság dokumentuma 1997.

[A kereszténység és a vallások - www.katolikus.hu/nj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=133](http://www.katolikus.hu/nj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=133)

³ Az ENSZ adatai szerint az európai országokban a migránsok száma a 2000-ben rögzített 49 millió 300 ezerről 2015-re 76 millió 100 ezerre nőtt. Ugyancsak az ENSZ által végzett kutatások szerint világszerte a felnőtt lakosság 1,3 százaléka (66 millió személy) készül arra, hogy végleg elhagyja hazáját, főleg a leggazdagabb európai országokat célozva meg.

⁴ [http://www.tavlatok.hu/net/PDF-](http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/Szab%C3%B3%20Ferenc%20SJ%20Emberi%20j%C3%B6v%C5%91%20%C3%A9s%20kereszt%C3%A9ny%20rem%C3%A9ny%C3%A9g%203.pdf)

[ek/Szab%C3%B3%20Ferenc%20SJ%20Emberi%20j%C3%B6v%C5%91%20%C3%A9s%20kereszt%C3%A9ny%20rem%C3%A9ny%C3%A9g%203.pdf](http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/Szab%C3%B3%20Ferenc%20SJ%20Emberi%20j%C3%B6v%C5%91%20%C3%A9s%20kereszt%C3%A9ny%20rem%C3%A9ny%C3%A9g%203.pdf)

⁵ Samuel P. Huntington (1927–2008) politikatudós, a Harvard Egyetem professzora. *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* (Európa, Budapest, 2001) című művével vált világszerte ismertté.

⁶ I. m. 524–525.

⁷ Boulad atya közben megkapta a magyar állampolgárságot is. Előadás a Párbeszéd Házában 2016. január 22-én a migránsválságról (*Magyar Kurír*). Lásd még H. Boulad „vádjait” az iszlám harcos fanatizmusával szemben: [Vádolom az iszlámot – Ösvény osvenymagazin.hu/vadolom-az-iszlamot/](http://www.osvenymagazin.hu/vadolom-az-iszlamot/)

Az egyiptomi szerzetes *a közel-keletiek Európába áramlásáról* ezeket mondta – Huntingtonra emlékeztető realitásérzékkel és némi iróniával –: „Irak, Líbia, Szíria ráébredtek olajkincsük értékére, és az Egyesült Államok, Franciaország, Anglia éppen ezekben országokban kezdte el az emberi jogokat féltetni, a demokráciát kiépíteni. Mindezt úgy, hogy elűzték az országok diktátorait, de ezáltal teljes káosz alakult ki – úgy, mint egy hangyabolyban, amelyet eltaposnak. Miért csodálkoztok akkor, ha a hangyák elindulnak és bemennek hozzátok?”

Henri Boulad SJ szerint „*Európa krízise* a politikai, gazdasági, migrációs válságoknál *sokkal mélyebb, és belülről őrli fel a földrészt.*” A megoldáshoz nincsenek előre kész, előre adott válaszok, belül, a lelkünkben kell megtalálnunk a normákat: magunknak kell megtalálnunk utunkat, a világ, életünk végső célját. És vezércsillag szimbóluma a betlehemi csillag, amely Krisztushoz, az egyetlen Üdvözítőhöz vezet. – Európa egyesülése, az Európai Unió létrejötte a második világháború után csoda: Európa számtalan ázsiai, keleti, babilóniai, egyiptomi, görög-római, zsidó-keresztény civilizáció, az egyetlen emberi civilizáció örököse; *a nagy veszély Európa belső kétsége önazonosságában: a relativizmus következtében ez az összetett hagyomány összeomolhat.*

Helyzetelemzése tehát felhívja figyelmünket a migrációs jelenség alatti mélyebb válságra: *a hit elvesztésére és az erkölcsi relativizmusra*, amely – hozzáteszem – sokszor nihilizmusba torkollik. Az ateista Nyugatra beözönlő különféle kultúrákat és nem keresztény vallásokat képviselő népesség az új evangelizálás eddig nem ismert problémája elé állítja a keresztény egyházakat: a kulturális és vallási szempontból *pluralista világban az ökumenikus párbeszéd mellett (előtt?) a vallásközi párbeszéd* lehetőségéről, illetve annak *teológiai megalapozásáról* van szó. Egyre élesebben vetődik fel az egyházak missziós küldetéséhez kapcsolódó súlyos kérdés: *Miként igazolják a Krisztus-hívők tanításukkal és tanúságtételükkel a nem keresztény vallásoknak, hogy Jézus Krisztus az emberiség egyetlen Üdvözítője, az egyetlen Közvetítő Isten és az emberek között?*

Karl Rahner évtizedekkel ezelőtt így fogalmazta meg ezt a teológiai kérdést: „Jézus Isten önmagát feltáró végső, túlszárnyalhatatlan Igéjének történelmi jelenléte: ez Jézus igénye, és feltámadása által ebben a mivoltában nyer igazolást, válik örök érvényűvé és tapasztalják örök érvényűnek. Ebben az értelemben Jézus feltétlenül: Jézus az abszolút Üdvözítő.”⁸

Jézus – egyetlen üdvözítő. Ezt hirdetik az apostolok a feltámadt Krisztus Lelke erejében (Csel 4,12). Ezt vallja ma is a katolikus egyház, amikor új próféták és guruk, új vallásalapítók szédítik meg az embereket. Az új vallások és szekták terjedésével zavart keltő teológiai nézetek is felvetődnek, amelyek a kereszténységet egyszerűen a többi vallás mellé helyezik, Jézust pedig más vallásalapítók sorába állítják. Lehetséges – mondják –, hogy az üdvösségtörténetben a hinduizmus és a buddhizmus éppen olyan fontos, mint a kereszténység, illetve más kinyilatkoztatók és üdvözítők éppoly fontosak, mint a Názáreti Jézus. Egyesek a (pogány)

---

⁸ Karl Rahner, *A hit alapjai*, Agapé, Budapest, 1998, 301. (Katolikus Teológiai Kézikönyvek, 27)

vallásokban az üdvösség független útjait látják. Számukra nem Krisztus az üdvösség alapvető közvetítője, és az Egyház nem szükséges az üdvözüléshez.

Hans Küng már a hetvenes években az egyházközpontúságról átment a Krisztus-központúságra: „Krisztus igen, Egyház nem.” Krisztus Isten végső kinyilatkoztatása, és ezért „normája” minden más vallásnak; tehát ha Krisztus nem is alapvető oka az üdvösségnek – hangoztatta a kontesztáló teológus –, Krisztus a „norma”, amelynek alapján más vallások lemérhetik érvényességüket, és Ő a cél, akiben megtalálják beteljesedésüket. Tehát – következtetett Küng – az Egyházon kívül is lehet üdvözülni, de Krisztuson kívül nem.⁹

Krisztus és a nem keresztény vallások: az egyházatyák tanítása

Henri de Lubac jezsuita teológus, zsinati szakértő, az egyházatyák kiváló ismerője, arra rávilágított arra, hogy az első századok atyái miként látták a pogány vallások üdvtörténeti szerepét, és miként hangsúlyozták a krisztusi újdonságot.¹⁰ A századok során sokat feszegetett kérdés, hogy „van-e üdvösség az egyházon kívül?”, manapság élesebben vetődik fel, hiszen nemcsak a nem keresztény milliók között végzendő missziós tevékenység feladatát érinti, hanem a volt, ún. „keresztény országok” szekularizált, ateista társadalmában élők üdvösségét is.

Az első egyházatyák általában *szigorúak* koruk *pogány kultuszaival* szemben. Ebben Szent Pál példáját követik, aki szerint a pogányok inkább vallásuk ellenére tetszhetnek Istennek (például Róm 1,21). Még akkor is, amikor ezekben a kultuszokban a Bibliától kölcsönzött vonásokat vélnek felismerni, szívesen „Isten megcsúfolását” fedezik fel, ami az igazságot megrontja és hazugságra fordítja (például Tertullianus).

Az atyák viszont általában engedékenyebbek – nem minden antik filozófiai tannal, hanem különösképpen – a *platonizmussal* szemben. Többen közülük a platonizmusban az Igétől jövő fényt ismerik fel, aki minden embert megvilágosít. Így Szent Jusztinosz, aki ezzel kapcsolatban kifejti, a *Logosz szpermatikoszról* szóló tant; e kifejezés egyszerre evangéliumi, philóni és sztoikus eredetű. Jusztinosz szerint az emberiség a keresztény kinyilatkoztatás előtt megkapta az „Ige magvait”; így felismerhetett valamit az igazságból, amely teljesen Krisztusban nyilatkozott meg: „Mindazok az igaz elvek, amelyeket a filozófusok és a törvényhozók felfedeztek, annak köszönhetik létüket, hogy ezek a gondolkodók részben a Logoszt szemlélték: így Platón tanítása nem idegen Krisztusétól, miként másoké, a sztoikusoké, a költőké és az íróké sem. De valamennyien csak az igazság egy részét

---

⁹ Vö. G. De Rosa, *Vallások, szekták és a kereszténység*, SZIT, Budapest, 1991, 225–226.

¹⁰ Itt H. de Lubac egy általam magyarra fordított tanulmányát követem jócskán rövidítve: Az emberi vallások az egyházatyák szerint, in Szabó Ferenc SJ, *Henri de Lubac az Egyházról*, Róma, 1972, 173–197. Az eredeti francia tanulmány újra megjelent az *Összes Művek* kritikai kiadásában: Cardinal Henri de Lubac, *Paradoxe et mystère de l'Église*, (*Œuvres Complètes*, IX), Cerf, Paris, 2010, 120–167.

fejezhették ki.”¹¹ Alexandriai Kelemen is ezt írja: „Mindazt, ami jót mondtak az iskolákban, mindazt, ami az igazságosságot és a jámbor tudományt tanítja, együttvéve filozófiának nevezem.” És: „A filozófia valamiképpen az isteni gondviselés műve.”¹² Jusztinosz és Kelemen egészen addig mennek, hogy párhuzamot vonnak a pogányok és a zsidók között, vagyis a pogány gondolkodás és az Ószövetség között. „Az Úr jótéteményeit az egyes emberek képessége szerint árasztotta szét, akár barbárok, akár görögök is legyenek; egyeseknek a Törvényt adta, másoknak a Filozófiát.”¹³ A megtestesülendő Ige megvilágosító tevékenységére egy sor olyan lényeges igazság felmerült az emberi öntudatban, amely összhangban van a keresztény hittel, és annak előkészítése lehet.

Órigenész általában szigorúbbnak mutatkozik, anélkül, hogy az egyedülálló Hermasz vagy Tatianosz polemikus túlzásaiba esnék. Főleg arra a tényre érzékeny, hogy a pogányoknál minden bölcsesség szennyezett, és hogy a filozófusok – akiknél szívesen fedez fel „szofizmákat” – igen gyakran a *bálványimádás cinkosai*, amikor szellemük alkotását imádják, mint mások a maguk faragta bálványokat. Ennek ellenére a legjobbaknál észreveszi azt, ami bevezetés lehet, a keresztény bölcsesség előkészítése.

Szent Ágoston Órigenésznél is jobban meglátja a görög filozófiában a keresztény vallás előhírnökét. Egyébként őt is, mint sokakat, az a meggyőződés vezette, hogy Platón ismerte Mózeset. Ágoston a saját hitén keresztül értelmezte a „platonikusokat” (Platón és Plótinosz). Megállapítja róluk: fel tudták ismerni azt, hogy Istennek egyetlen Igéje van, aki az Igazság; fel tudták ismerni – „valamiképpen, jóllehet csak távolról és zavaros tekintettel” – az emberi élet célját, amely nem más, mint az Isten látása;¹⁴ de nem fedezték fel az utat, mert nem ismerték, vagy most sem akarják elismerni a testté lett Igét, Jézust – Istent a test alázatosságában. „Mert a teljesen igaz filozófia” sohasem alakult volna ki, „ha a fölséges Isten, népe iránti irgalmától hajtva, nem hajolt volna le hozzánk, és ha az isteni Értelem tekintélye nem ereszkedett volna le egészen az emberi testig.”

„Más dolog tehát távolról szemlélni a Hazát, és ismét más megtalálni azt az utat, amely egyedül vezet oda, és el is indulni ezen az úton.” Ágoston szüntelenül ismétli: „Maga az Igazság, az Isten, Isten Fia – emberi testet véve föl, megőrizvén Istenségét – alapozta meg ezt a hitet, hogy megnyissa az embereknek azt az utat, amely az Isten emberen keresztül az emberek Istenéhez vezet. Íme, a Közvetítő Isten és az emberek között: az ember Jézus Krisztus... Ha járható út van a célba törő és az elérendő cél között, megvan a remény a célba jutásra; ha hiányzik az út, mit ér a cél ismerete?”¹⁵

Jegyezzük meg azonban az egyházatyák tanításából ezt az általános igazságot, amelyet már Szent Iréneusz így fejezett ki: „Az Isten logosza mindig is jelen volt az emberi fajban”;¹⁶ vagy Szent Hilarius: „Az Ige sugarai öröktől fogva készek a világitásra ott,

---

¹¹ 2 Apológia, 10,1–5.

¹² Stromata I, 7, 37, 6.

¹³ Stromata VII, 2.

¹⁴ Vö. De Civitate Dei, 10, 29.

¹⁵ Contra Academicos, I. 19, 42; Sermo, 141, 1; Sermo, 117, 110, 16; Confessiones, VII, 9, 13–15.

¹⁶ Adv. Haereses, 3, 16, 1.

ahol a lélek ablakai kitárulnak.”¹⁷ Ugyanezt az igazságot Tertullianus egy sokat idézett, tömör formulával így fejezte ki (nemegyszer helytelen értelemben használják a kifejezést!): *anima naturaliter christiana* = „természetszerűen keresztény lélek”.¹⁸ Tertullianus ennek értelmét megmagyarázza egy másik traktátusában: az emberi lélek, amikor nyíltan őszinte, egészen spontánul a keresztények által megvallott nagy alapvető igazságokhoz csatlakozik. (Ezeket az igazságokat ma a „természetes teológia” birodalmába soroljuk.) A legtöbb pogány vallásban vagy filozófiai teóriában tagadják, elhomályosítják vagy megrontják ezeket az alapvető igazságokat, mégis a lélek természetes dinamizmusa állítja őket. Tertullianus ennek ellenére azt is vallja, hogy a lélek nem születik kereszténynek, hanem azzá lesz. (*De testimonio animae*, I, 7.) *Félreérténénk tehát gondolatát, ha azt állítanánk, hogy szerinte a kereszténység, vagy annak megfelelője, mindenütt jelen van.*

Ha az egyházatyák tanítását *nagy általánosságban* szemléljük, erre a következtetésre jutunk: *akár az emberi szellem spontán dinamizmusában, akár a már kidolgozott tanokban felfedezhetjük az Evangéliumra való felkészülést.* Ennek magyarázata pedig az, hogy *az ember azért az üdvösségért van teremtve, amelyet az Evangélium ajándékozik és nyilatkoztat ki.* Az isteni teremtés ugyanis következetes. Az egyházatyák (és a nyomukban járó nagy középkori teológusok) ezzel kapcsolatban egységesebb, szervezettebb nézeteket vallottak, mint a későbbi teológusok. *Isten az embert isteni cél végett teremtette: kell tehát lenni az emberben valaminek – bárhogyan magyarázzuk is ezt –, ami őt előkészíti erre a célra és annak kinyilatkoztatására.* Iréneusz, Órigenész és mások nyomán ezt így fejezhetjük ki: *Isten az embert saját képmására teremtette, hogy hasonló legyen hozzá. Az emberi természet mélyén, következőképp minden emberben, Isten képmása (imago Dei) olyan lenyomat, amely benne – nélküle is – valami titkos vágyat táplál a kinyilatkoztatás Tárgya iránt – a teljes és természetfeletti kinyilatkoztatás iránt, amelyet Jézus Krisztus hozott.*¹⁹

Ennek a tanításnak döntő jelentősége van. Egy bizonyos hasonlóságot mutat azzal a másik patrisztikus gondolattal, amelyet más összefüggésben alkalmaz a teológia: *az ember kettős viszonya a megtestesült Igéhez.* Jóllehet ez a gondolat nem kapott rendszeres formát az egyházatyáknál, világosan megtalálható legtöbb írásukban. *Megtestesülése által az Ige felvette az egész emberi természetet: „naturamin se universae carnis assumpsit.”* (Sz. Hilarius, *De Trinitate*, In Mat. stb.) Egyébként Hilarius Órigenészt követi, aki még átfogóbban ezt mondta: *„Christus, cuius omne hominum genus, imo fortasse totius creatura euniversitas corpus est.”* (Krisztus, akinek az egész emberi nem, sőt talán az egyetemes teremtés testét alkotja.)²⁰ Ebből közvetlenül az következik, hogy minden ember – akár keresztény, akár nem; akár a „kegyelem állapotában” van, akár nem; akár Isten felé tájékozódik, akár nem; és bármilyenek legyenek ismeretei

¹⁷ In Ps 118.

¹⁸ *Apologeticus*, 17, 6.

¹⁹ H. de Lubac itt utalt híres, az „új teológia” körüli viták során sokat emlegetett, a *Természetfelettről* szóló könyvére: *Le mystère du surnaturel*, Aubier, Paris, 1964 – Vö. Szabó Ferenc SJ, „Krisztus fénye”, VI. fejezet: A természetfeletti misztériuma.

²⁰ Hilarius, *De Trinitate*, II, 16: „Universitas nostrae in se continens assumptione naturam”; In Mat., 19, 5; In Ps. 51, 17.

vagy tudatlanságai – *elveszítetetlen módon szerves kapcsolatban van Krisztussal.* Másképpen kifejezve: *minthogy a testté lett Ige felvette az emberi természetet, minden ember alapvető, lényeges és elveszítetetlen kapcsolatba került Krisztussal.*²¹ Néha ezt úgy is mondják, hogy az egész emberiség „bennefoglaltatik” Krisztusban. De ezt a kapcsolatot gondosan meg kell különböztetnünk a „misztikus Test” egységétől. Minden ember nem tagja e Testnek pusztán azért, hogy ember. A kérdéses különbséget talán így fejezhetnénk ki: az első kapcsolat – vagy az első Krisztushoz tartozás – a „természetes” rendből való (de itt a „természetes” nem a „természetfeletti” ellentét!), a második viszont a „személyes” rendből.²²

Ez a tanítás teljes összhangban van *Szent Pál krisztológiájával.* Pál számára Krisztus mindenekelőtt jelen van az egész „benne” teremtett kozmoszban (Kol 1,15–20), következésképp minden emberben, *még mielőtt* (ha lehet ezt mondani) azoknak az Üdvözítője lenne, akik (szabadon) válaszolnak hívására.

Hogyan ítélik meg az egyházatyák a vallás tényét a keresztény tényhez viszonyítva?

Mondtam már, hogy nagyon szigorúan elítélik koruk vallási kultuszait; még Alexandriai Kelemen is. De azt is mondtam, hogy ezek az ítéletek nem lehetnek számunkra irányadók, minthogy nem vonatkozhatnak azokra a vallásokra, amelyeket az egyházatyák nem ismertek. Viszont találunk náluk egy olyan elvi ítéletet, amely – szándékuk szerint – minden nem keresztény vallásra vonatkozik. Ez az elvi ítélet normatív számunkra is, mivel közvetlenül *a keresztény hittől függ.* Az a tény, hogy az atyák nem ismertek minden vallást, semmit sem von le ennek az elvi ítéletnek egyetemes érvényéből.

Miről is van szó? Krisztus Egyházának – gondolják az atyák – integrálnia kell Krisztusban való hitében az emberiség egész vallási erőfeszítését, megtérítve azt. Ez az integráció két egymással összefüggő követelményt jelent; az egyik: tisztogatás, harc és elvetés, mivel a vallásokba több-kevesebb tévedés vagy rossz keveredik.²³ A másik: felvétel, asszimilálás és átváltoztatás. Már Szent Jusztinosz is ezt mondta: „A mi tanításunk felülmúl minden emberi doktrínát, mivel mi a teljes Logoszt birtokoljuk Krisztusban.”²⁴

H. de Lubac ezután árnyaltan mérlegeli az egyházatyák tanítását. Az ismertetett látásmód, amely szorosan összekapcsolja az egységet és az igazságot, egyszerre igen kizárólagos és ugyanakkor tág, szigorú és nagylelkű. Mi manapság a kultúrák – vagy az „értékek” – keresztény integrálásáról beszélünk. Az egyházatyák ugyanezt gondolták – néha igen merészen – magukról a vallásokról (amennyiben pozitívumot hordoztak), és nem csupán azok „kulturális” elemeiről, ha egyáltalán meg lehet különböztetni bizonyos vallásokban „kulturális” és a szoros értelemben vett „vallási” elemeket. Az egyházatyák nem csupán „egy korlátozott hitfelekezettel láttak a kereszténységben, hanem a teljes kozmikus vallásnak tekintették – pontosan

²¹ Ez a fontos krisztológiai gondolat bekerült a *Gaudium et spes* kezdetű konstitúcióba (GS 22).

²² Vö. még Hilarius, *InPs.*, 121, 8.

²³ H. de Lubac hivatkozik Hans Urs von Balthasar egyik tanulmányára, aki a föníciai förtelmes „vallásos” irodalomból hoz példákat.

²⁴ 2 *Apológia*, 10, 2–3.

»katholon«-nak –, amelyben a megfelelő tisztogatás után minden részem megtalálja a helyét. Például ezt tapasztaljuk abban is, hogy bizonyos pogány mítoszokat megőriztek mint a keresztény igazság (elő)képeit.²⁵

Amennyire ezt számtalan szövegből kivehetjük, azt mondhatjuk, hogy az egyházatyák ítélete a vallás *tényéről* dinamikus ítélet. A történelem teológiájához tartozik ez az értékítélet. *Krisztus egyedüli Egyházára, Krisztus bordonozójára való tekintettel fogalmazták meg.* Mindazt, ami igaz és jó van a világban, Szent Pál tanácsa szerint, el kell fogadnunk, integrálnunk kell a keresztény szintézisben, ahol ezek az elemek átalakulnak. Az egyházatyák tudják, hogy még a régebbi „kinyilatkoztatások” is (a kozmikus, ábrahámi, mózesi „kinyilatkoztatás”) elavultak, és egyszersmind beteljesedtek Krisztusban. A teljes megváltói terv megtalálta kifejezését, vagy „megtestesült” abban a „kegyelemben” és „igazságban”, amelyet Jézus Krisztus hozott, és az üdvösség által, amely másutt nem található (vö. Jn 1,17; Zsid 4,12). Még kevésbé tekinthetők (Krisztus után) más vallások, bármilyen érdemeik legyenek is, „üdvhozóknak”, tehát „versenyképeseknek” a Krisztusban való hittel. Mégis maga Szent Ágoston mondja (aki különben nagyon rigorista), hogy „maguknak a pogányoknak is megvannak a prófétáik”; de – fűzi hozzá – ők is tudtukon kívül Krisztus prófétái voltak. Ilyen értelemben beszélt Alexandriai Kelemen is: „Isten a görögök körében legerényesebb gyermekeit támasztotta, hogy népük prófétái legyenek.” Ágoston, Kelemen és mások gondolatát még egy másik állítás is kiegészíti: „Egyedül Krisztus Egyházában újul meg és szabadul meg az emberi nem.”²⁶

Ha viszont Krisztus Egyházát tekintjük, amely útban van a Parúzia felé, és amelynek az a küldetése, hogy integrálja, megmentse a vallásokat, akkor nem szemlélhetjük statikusan a különféle nem keresztény vallásokat, nem ítéelhetjük meg őket mint független totalitásokat. *Mindaz, ami jó bennük, integrálható Krisztusban. Mindaz, ami 'objektíve' üdvözíthető, kapcsolatban van az Egyházzal.* Mindenesetre: minden, az ember szempontjából lényeges keresés, amelyről a vallás ténye tanúskodik, még legrosszabb eltévelyedéseiben is, *végző soron abban a Kinyilatkoztatásban találhatja meg igazi célját, amelyet az Egyház hirdet a világnak.* Ami pedig a megtéréshez szükséges kegyelmet illeti (bármilyen titkosak is ösvényei): ez szintén Krisztus egyedüli Egyházától jön, minthogy az emberi nem csakis ebben találhatja meg az üdvösséget. Isten egyesülni akart az emberiséggel: egyetlen Jegyese az Egyház. „*Sola Ecclesia e gratia, qua redimimur* = egyedül az Egyház kegyelmében van a megváltásunk.”²⁷

Lubac atya még hozzáfűzi: arról van szó, hogy meggondoljuk és higgyük: *hogyan Isten belépett történelmünkbe, és elhozta azt az egyetlen princípiumot, amely képes minket megtisztítani és egyesíteni Jézus Krisztusban, Aki egyszerre „kinyilatkoztató” és „üdvözítő”.* Továbbá, hogy meggondoljuk és higgyük: *Krisztus Jegyese, az Egyház az üdvösség letéteményese,* az a küldetése, hogy szétsugározza Krisztust, és hogy az emberiség

²⁵ Hans Urs von Balthasar, *Dieu et l'homme d'aujourd'hui*, Paris, 1958, 192.

²⁶ Ágoston, *Epist.*, 118, 5, 33 = PL 33, 448.

²⁷ Szent Ambrus, *In Psalm.* 39, 11 = PL 14, 1061B.

egyedül ezen az úton keresztül elérje végső célját, megtalálja egységét „a titokzatos Testben”. Lényegében ezt tanítják az egyházatyák. „*Christus omnem novitatem attulit, semetipsum afferens.*” (Minden újdonságot meghozott Krisztus önmagában.) Hogyan gondolkozhatnánk másképp, hogyan hihetnénk mást, ha valóban Jézus Krisztusba vetettük hitünket? Miután így jól megértettük azt, hogy Krisztus az egyedüli kinyilatkoztató és üdvözítő, csak nagyobb tisztelettel, néha nagyobb csodálattal szemléljük mindazt a keresést, mindazt a felfedezést, amiről az emberiség lelki története tanúskodik, a Jézus Krisztus kinyilatkoztatásán kívüli vallásokat.

A II. Vatikáni zsinat tanítása

Az egyházatyák tanítását ismertetve már néhány ponton jeleztem, milyen fontos krisztológiai gondolatokat vett át a patrisztikából a II. Vatikáni zsinat. Most közelebbről megvizsgálom a Krisztus egyetemes üdvözítő küldetésére vonatkozó főbb dokumentumokat.

„Üdvözítő Istenünk azt akarja, hogy minden embert üdvözüljön és eljusson az igazság ismeretére. Hiszen egy az Isten, egy közvetítő Isten és ember közt: az ember Krisztus Jézus, aki váltságul adta magát mindenkiért.” (Vö. 1Tim 2,3–5; Mt 28,19–20) Krisztus az egyetlen üdvözítő. (1Jn 4,14; ApCsel 4,12) Ezeket a hitigazságokat egyöntetűen vallja a keresztény hagyomány. Jézus halála és feltámadása az üdvösség forrása; a keresztség révén részesednünk kell húsvéti misztériumában, és így az Egyház tagjává kell válnunk. (Jn 3,5; Mk 16,15–16; LG 14; 48...)

De mi történik azokkal a milliókkal, akiknek nem hirdetik az Evangéliumot, akik Krisztusról nem hallanak, és nem keresztelkednek meg, vagy akik még az Igaz Istent sem ismerik fel?

A II. Vatikáni zsinat nagyon optimista választ adott e kérdésre – részben visszahajolva az egyházatyák tanításához: „*Elnyerhetik az örök üdvösséget mindazok, akik önhibájukon kívül nem ismerik Krisztus Evangéliumát és Egyházát, de őszinte szívvel keresik Istent, és a kegyelem hatása alatt arra törekszének, hogy teljesítsék akaratát, amelyet lelkiismeretük szavában ismernek fel. Még azoktól sem tagadja meg az isteni Gondviselés az üdvösségre szükséges támogatást, akik önhibájukon kívül nem jutottak el Isten kifejezett ismeretére, de – éppen nem az isteni kegyelem nélkül – iparkodnak becsületesen élni.*” (LG 16)

P. Nemeshegyi Péter SJ így magyarázza: „Jézus Krisztus, a megtestesült Istenfia, minden ember egyetlen üdvözítője, az egy közvetítő Isten és az emberek között. De éppen azért, mert minden emberért lett emberré, halt meg és támadt fel, ennek a központi üdveseménynek hatása minden emberre kiterjed. A Szentlélek már mindig ott van és munkálkodik az emberek szívében. A benső vonzására adandó alapvető válasz az ősbizalom aktusa: bízunk a mindent átölelő Ósirlgomban. Erre a bizalomra buzdítja sok nem keresztény vallásos irat követőit. Ezzel a mindent átkaroló Ósirlgommal egybefolyó ember lesz szeretetteljessé. A „teremtés művei” közül főképpen a másik ember védtelen arcával való találkozás fedeztet fel az emberrel, hogy „csak a szeretet számít”. Ha a Szentlélek ösztönzését követve

egybefolyik ezzel a mindeneket mozgató szeretettel, akkor az Isten élete buzog már benne.”²⁸

G. Thils a *Lumen Gentium* 16. pontját magyarázva többek között ezeket írja: „A zsinati atyák szerint a pogány vallások tekinthetők úgy, mint *megkezdett építkezések* (*pierres d'attente*), mint előkészületek az üdvösségre. Ügyelve arra, nehogy ellentmondjanak Isten egyetemes üdvözítő akarata következményeinek, már a régi keresztény írók különféle elméleteket dolgoztak ki, hogy olyan megoldást adjanak »a pogányok üdvössége« problémának, amely tiszteletben tartja a hit minden szempontját. Úgy gondolták, hogy a nem keresztény vallások és bölcsességek lelki kapcsolatban vannak az isteni Logossal, az ősi hagyománnyal, a bibliai kinyilatkoztatással, ami *ipso facto* (a ténynél fogva) bizonyos értéket és üdvös hatékonyságot adott nekik. Ezek az elgondolások elevenen maradtak a századok során, a keresztény szerzők korról korra átvették őket. Így optimista légkört teremtettek a nehéz és súlyos téma meg-megújuló reflexióinak. Ezt az optimizmust fellelhetjük abban az elméletben, amely a nem keresztény vallásokban az »isteni pedagógia« jelét látják. E gondolatot megtaláljuk például Alexandriai Kelemen írásaiban.” Persze, régebben is és az újabb korban is, voltak szigorúbb, pesszimistább nézetek (például az ún. „dialektikus teológia” képviselőinél).

Thils felteszi a kérdést: „Vajon ezt az alternatívát kell-e felállítanunk: hitetlenség és tévedés, avagy út és »megkezdett építkezés«? Az igazat megvallva, mind a patrisztikus írások, mind a legújabb tanulmányok alapján túl kell haladnunk ezen az alternatíván, és Isten egyetemes üdvözítő akarata egysége révén kell keresnünk a megoldást. Ebben az átfogó értelmezésben a kereszténység, a zsidóság és más vallások szerves kapcsolatban jelennek meg az egy és egyetlen üdvtörténeten belül.”²⁹

A II. Vatikáni zsinat tehát integrálta az egyházatyák fentebb kifejtett tanítását: Krisztus és Egyháza szükséges az üdvösségre, a nem keresztény vallások előkészületnek tekinthetők a teljes krisztusi kinyilatkoztatáshoz. *De már részben előbbre is lépett az újabb krisztológiai és egyháztani kutatásokat követve a nem hívők és nem keresztény vallások hívei üdvözülésének kérdésében.* A *Lumen Gentium* 16. pontjában, miként az *Ad Gentes* 3. és 11. pontjában ez a zsinat magáévá tette az „ige magvairól” szóló meglátást és azt a gondolatot, amelyet Cezáreai Euszebiosz óta „az evangélium előkészítése” (*Praeparatio evangelica*) kifejezéssel jelölnek. Ugyanakkor egyes zsinati dokumentumokban még továbbra is *megmarad – bár kicsit módosítva – a régi egyház-központú szemlélet*,³⁰ amelyet a Cipriántól eredő *maxima rögzített*: „*Extra Ecclesiam nulla salus.*”

---

²⁸ Vö. Nemeshegyi Péter SJ kommentárját:

http://www.tavlatok.hu/49_elottiek/tavlatok44.htm#Jeezus_udv

²⁹ Gustave Thils, „Ceux qui n’ont pas reçu l’Evangile”, in *L’Eglise de Vatican II*, tome II, Cerf, 1966, Unam sanctam 51b, 669–679.

³⁰ Jean- Marie Glé SJ, Un théologien moderne: Claude Geffré OP (1926–2017) NRT, janvier–mars 2018 (tome 140) 107–117. – Jacques Dupuis SJ, *Homme de Dieu – Dieu des hommes, Introduction à la christologie*, Cerf, Paris, 1995, 40–43, 213–222.

A Kinyilatkoztatás új hermeneutikája

A II. Vatikáni zsinattal új szemlélet alakult ki a *Kinyilatkoztatásról*, amely távolságot vett az I. Vaticanum óta uralkodó teológiától. Már nem a Kinyilatkoztatás *a priori* és általános fogalmából indulunk ki, hanem egyenesen a Kinyilatkoztatás konkrét eseményéből, amely Jézus Krisztusban teljesedett be. Magának Istennek az önközléséről van szó, nem pedig isteni dekrétumról vagy az Egyház által tanított természetfeletti igazságokról. Amint megmutatták Henri de Lubac (1896–1991) és Henri Bouillard (1908–1981) jezsuiták, a zsinat *Dei Verbum* kezdetű konstitúciója átmegy az apologetika (hitvédelem) objektív tudományától az alapvető teológiára (*theologia fundamentalis*) mint a teológia integráns részére. *Ez az átmenet a Kinyilatkoztatás perszonalista, történelmi és krisztocentrikus felfogása valóságos kopernikuszi fordulatot hozott a korábbi extrinszeccista és fogalmi koncepcióhoz viszonyítva, amely egészen a II. Vatikáni zsinat megnyitásáig érvényben volt.*

Claude Geffré OP francia teológus kutatásának homlokterében a Kinyilatkoztatás hermeneutikája áll, amelyet a *theologia fundamentalis* lényegének tartott. A teológiai értelmet/megértést (*raison*) a Martin Heidegger szerinti történelmi megértésként igyekezett elgondolni. Számára a teológiai munka közvetlen tárgya lényegileg szövegértelmezés (*textuel*), akár a Szentírás-forrásról van szó, akár a dogmatikai hagyományról vagy a különböző hagyományokról. És ebben közvetlenül befolyásolta őt Paul Ricœur szövegre alapozott hermeneutikája. („hermeneutikai kör”!)³¹

Ezt az új koncepciót alkalmazta Geffré OP a nem keresztény vallások *teológiájának* elemzésében, amely a *vallásközi párbeszéd megalapozása lehet*. Nemcsak a nem-hívéssel, ateizmussal és agnoszticizmussal nézett szembe, hanem a *vallási pluralizmus* nagyon időszerű és egyre inkább vitatott jelenségével, amely közvetlenül érinti a kereszténységet, minthogy ez egyetlen igaz vallásnak vallja magát, amely az örök üdvösséget közvetíti. A globalizáció korában (Teilhard évtizedekkel ezelőtt planetizációról beszélt), amikor tudatosítják, hogy *Istenhez sok út vezet*, ez a tény új kérdést vet fel a kereszténységnek. Kortársaink közül sokan, akik agnosztikusnak vallják magukat, nem vetik el egy Isten/Istenség vagy egy Abszolútum eszméjét, de *visszautasítják a történelmileg konkrétan a Názáreti Jézusban testet öltött Isten eszméjét*.

A Geffré teológiáját bemutató recenzens, J-M. Glé SJ hivatkozik Jacques Dupuis belga jezsuitára (1923–2004), a római pápai Gergely Egyetem egykori professzorára, aki elmélyítette a *vallási pluralizmus teológiáját*, és így igyekezett megalapozni a vallásközi párbeszédet. Ez a teológia távolságot tart a *hitetlenek* üdvössége problematikájától, elsősorban a nagy *vallásokkal* foglalkozik: azt keresi/kutatja, hogy *mi a jelentése/jelentősége annak a történelmi ténynek: Istenhez több út vezet az egyetlen isteni üdvösség-tervben*. Az Egyház ma megtapasztalja a vallási pluralizmust,

---

³¹ Lásd Szabó Ferenc SJ, *Jézus Krisztus*, Teológiai zsebkönyvek 12, Távlatok–Agapé, 1996, I: *Kinyilatkoztatás, hit, írásértelmezés*.

amellyel most már mindig számolnia kell. A hermeneutika távlatában nem meglepő, hogy a teológusok felvetik a kérdést: *vajon ez a tényleges pluralizmus nem utal egy alapvető pluralizmusra (un pluralisme de principe), amely megfelelne Isten titokzatos akaratának?* Anélkül, hogy meg akarnák ismerni a vallási formák okát (raison), *egyszerűen értelmezni akarják a tényleges pluralizmust Isten egyetemes üdvözítő szándéka fényében.*

E pluralizmus és a vallásközi párbeszéd teológiai alapja ténylegesen *a megtestesült Ige üdvrendje, amely egy tágabb üdvrend szentsége:* ez egybeesik az emberiség vallási történetével, amely egyszerre *az ember Abszolútum-keresésének története (misztika) – ezt az Abszolútumot hívjuk Istennek –, és ugyanakkor az Isten ember-keresésének története.* Isten sohasem hagyta el az embert; ez a kettős keresés már üdvösségtörténet.

A zsinat *Nostra aetate* kezdetű dekrétuma alkalmazta az egyházatyák tanítását, akik az „ige magvairól” (*semina verbi*) beszéltek a nagy pogány vallásokkal kapcsolatban, utalva a görög filozófia kincseire. Nemcsak az igazság, jóság, szentség magvairól van szó, amelyek a jóakarátú emberek lelkiismeretében/szívében lakozhatnak (vö. LG 16), hanem arról a pozitív gazdagságokról, amelyek jelen vannak a nem keresztény vallásokban mint konstitutív/alkotó elemek, akár a mítoszok és szimbólumok tanáról, akár a rítusokról és lelki/vallási gyakorlatokról legyen szó.

Ebben az összefüggésben *milyen jövő vár a vallásközi párbeszédre?* Először is: e párbeszéd elindulása sokat köszön a II. Vatikáni zsinat tanításának. A nagy lendület egyikben aggodalmakat keltett: vajon mindez nem fenyegeti-e a keresztény identitást? Vajon nem kockáztatja-e például az Egyházak egységét? Ellenkezőleg így is érvelhetünk: *a vallásközi párbeszéd csak sürgetőbbé teszi a keresztények egységét,* hogy túljussanak a történelmi megosztottságon. Igaz, a római Tanítóhivatal attól tart, hogy a vallásközi párbeszéd is a tanbeli *relativizmus*hoz vezet, és fékezi az Egyház állandóan sürgető missziós tevékenységét. Ezt tanúsítja a *Dominus Iesus*, a Joseph Ratzinger bíboros által vezetett Hittani Kongregáció 2000-ben közzétett nyilatkozata.³² Vajon nincs meg a kockázata annak, hogy ezt gondolják: minden vallás egyformán érvényes út Isten felé? Azonban már korábban, 1991-ben II. János Pál *Redemptionis missio* kezdetű körlevele megmutatta, *hogy a pozitív ítélet a nem keresztény vallásokról egyáltalán nem csökkenti Isten népe missziós lendületét.*

A vallásközi párbeszéd újdonsága egybeesik az emberiség planetáris korával. Ez a párbeszéd esélyt jelent a világméretű civilizáció kialakulásának jövője szempontjából. Századok óta első ízben több vallás (képviselője) hajlandó túllépni régi viszályán, lemondani a hódítás és uralkodás akarásáról, hogy az emberiség sürgető problémáinak megoldását szolgálja. Másrészt az emberiség tudatában van, hogy sorsa a saját kezében van. Valóban a tudományos és technikai vívmányoknak köszönhetően a modern ember képes veszélyeztetni az emberi nem túlélését, amint erre Hiroshima figyelmeztetett. A fenyegetés ránehezedik az emberi fajra, miként a mérhetetlen haladás pusztító (perverz) következményei, amely haladásnak

---

³² [DOMINUS IESUS - www.katolikus.hu - Magyar Katolikus Egyház](http://www.katolikus.hu)
uj.katolikus.hu/konyvtar.php?b=149

jótéteményeit is élvezzük. Előbb vagy utóbb a káros hatások lerombolhatják a környezetet (vö. Ferenc pápa *Laudato si!*) elannyira, hogy lehetetlenné tesznek minden életet a földön.

A domonkos teológus úgy vélte, hogy az európai kultúra gyökerei a bibliai hagyomány és a kritikusa ész (raison); ez utóbbi görög filozófia és a felvilágosodás korának öröksége. Az Európai Uniónak ezt az eredeti örökséget kell megtestesítenie, távolságot tartva a tengerentúli Nyugattól, amelyet az amerikai nagyhatalom testesít meg. „Szent történelem”: az ember kérdéssé vált a modern nihilizmussal és különböző fundamentalizmusokkal szemben.

A vallásközi párbeszéd jövője csak úgy biztosított, ha nem csukódik önmagára, hanem megnyílik a humanizálódás és planétizáció távlatai felé. Az emberiség a második világháború után egy bizonyos etikai konszenzusra jutott, amelynek kifejezése az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948). A vallásoknak újra tudatosítaniuk kell az emberi személy jogos vágyakozásait/törekvéseit. És megfordítva: a modern etikai észnek minden haszna megvan abból, ha meghallgatja a vallási hagyományok bölcsesség-leckéjét. Röviden: szemben a fenyegető jövővel, amely káoszba sodorhat, sürgető szükség van egy nagy, globális (átfogó, egyetemes) etikára, amely egyaránt merít a vallások morális tanításából és a világi etikából. A vallásközi párbeszéd esély a világközösség jövője számára, ha minden vallás hallgat az egyetemes emberi lelkiismeret hívására (vö. LG 16).

A krisztológiai alap a vallások teológiájához (Cur Deus homo?)

A *vallások teológiájának* alapvető kérdése ez: milyen a viszonya az emberiség vallási hagyományainak hit alapjához, *Krisztus elsőrendű misztériumához*, nem pedig az Egyház misztériumához, amely már amabból ered. Vagyis az alapvető feladat: *az egyház-központúságtól átmenni a Krisztus-központúsághoz*. Ez a szemlélet megköveteli a vallási hagyományok vertikális viszonyának elmélyítését a világban jelen levő és cselekvő Krisztus misztériumához, eltérően az Egyházhoz való horizontális viszonytól. Erre hívta fel a figyelmet Hans Küng,³³ akire hivatkozik.

Ezt kísérelte meg Jacques Dupuis³⁴ belga jezsuita, aki felsorakoztatja és megrostálja a különböző megoldási javaslatok/perspektívák színes spektrumát: Isten-központú, Krisztus-központú, egyház-központú, és mindez inkluzív – exkluzív. (J. Peter Schineller, A. Race, John Hick, H. Kraemer). Részletesebben

---

³³ Hans Küng, *The World Religions is God's Plan of Salvation*, in *Christian Revelation and World Religions*, London, 1963, 25–66. Dupuis SJ, *Homme de Dieu, Dieu des hommes*, 232: hosszú idézet a 46. oldalról. Vö. Hans Küng, *Projekt Weltethos*, Piper, München-Zürich, 1990.

³⁴ Jacques Dupuis SJ, *Homme de Dieu, Dieu des hommes*, utolsó fejezet: „Jésus Christ et les religions du monde”, 228–243. E kötet ismertetése: Bernard Sesboüé SJ, *Les „trenteglorieuses” de la christologie* (1968–2000), Lessius, Bruxelles, 2010, 350–352.

ismerteti és bírálja a brit-amerikai teológus, John Hick (1922–2012) radikálisan exkluzív „Isten-központú” modelljét.³⁵

Karl Rahner *inkluzív* paradigmáját tartja a legkiválóbbnak:³⁶ a német jezsuita egyrészt világosan állítja, hogy Jézus Krisztus Isten végleges kinyilatkoztatása és az abszolút Üdvözítő, másrészt nyitott annak őszinte elismerésére, hogy az emberiség és a különböző kultúrák történetében jelen vannak „isteni megnyilatkozások”, hogy „a kegyelem hathatós elemei” léteznek más (nem keresztény) hagyományokban, és ezeknek üdvözítő értéke van e vallások hívei számára.

Kitérő – Karl Rahner álláspontjáról

Karl Rahner SJ (1904–1984) kétségkívül úttörő volt a most tárgyalt teológiai kérdés tisztázásában, és nézetei befolyásolták a II. Vatikáni zsinat nyitott, optimista álláspontját.³⁷ Rahner már 1961-ben alaposan foglalkozott *A kereszténység és a nem keresztény vallások* időszerű teológiai problémájával.³⁸ Ebből idézek: „Lehetetlen (továbbá) azt gondolnunk, hogy az Isten egyetemes, üdvözítő akaratából származó természetfölötti, átistenítő kegyelem minden ember számára való felajánlása a legtöbb esetben, viszonylag kevés kivételtől eltekintve, az egyes emberek személyes vétke által hatástalan marad. Az evangélium alapján nincsen ugyanis igazán alapos okunk, hogy az emberről ilyen pesszimista módon gondolkodjunk, minden okunk megvan azonban arra, hogy minden, pusztán emberi tapasztalat ellenére optimisták legyünk Isten és az ő üdvözítő akaratára vonatkozóan, aki hatalmasabb, mint az ember nagyon is véges butasága és gonoszsága. Minden okunk megvan arra, hogy optimista módon, vagyis keresztényként igazán remélve és bízva gondolkodjunk Istenről, akié az utolsó szó biztosan, és aki kinyilatkoztatta nekünk, hogy belemondta a világba a kiengesztelődés és megbocsátás hatalmas Szavát [=örök Igéjét], bármennyire kevés biztosat mondhatunk is el az egyes ember végső sorsáról a hivatalos kereszténységben belül és kívül.”

Már a zsinat utáni „viharos” időszakban, amikor egyre szélesebben kibontakozott a katolikus egyházban a párbeszéd nemcsak a különvált keresztény egyházakkal és a világvallásokkal, hanem a nem hívőkkel (például a marxistákkal) is,

---

³⁵ Dupuis, i. m. 237–240. Dupuis kritikájában jelzi a krisztológia „kopernikuszi fordulatát” hirdető presbiteriánus teológus fejlődését, radikalizálódását is, majd visszatér a Krisztus-központú inkluzív modellhez.

³⁶ Dupuis, i. m. 241–243. K. Rahner hosszan értekezik erről: *A hit alapjai*, 301, 333, 335–341. Dupuis is többször hivatkozik erre az összegző Rahner-műre.

³⁷ Vö. Szabó Ferenc SJ, „*Krisztus fénye*”, Függelékek V, 407–415. Itt megvilágítom H. de Lubac és K. Rahner álláspontjának hasonlóságát és az eltérést is a nem keresztények üdvössége, az „anonim keresztények” és a „természetfeletti egzisztenciále” kérdéseiben.

³⁸ Német szöveg: *Schriften zur Theologie* V, 136–158. Magyar fordításban in Karl Rahner, *Isten: rejtelem*, szerkesztette és fordította Várnai Jakab OFM, Egyházforum, 1994, 51–66. Az idézett szöveget lásd: 57.

nagy vita folyt K. Rahnernek az *anonim keresztényekről* megfogalmazott tétele körül.³⁹ Rahner röviden vázolta a teológiai történeti fejlődését, hivatkozik a természet és a kegyelem viszonyának értelmezésére, hangsúlyozza: a II. Vatikáni zsinat néhány dokumentuma (vö. LG 16, GS 22) „pozitív módon kimondja a nem keresztények üdvösségének lehetőségét, bár kijelenti azt is, hogy ez az üdvözülés olyan utakon történik, amelyek egyedül Isten előtt ismertek. (...) A II. Vatikáni zsinat az üdvösségnek ebből a lehetőségéből az ateistákat sem zárja ki, anélkül, hogy alkalmazná az addig megszokott megkülönböztetéseket pozitív és negatív, rövid vagy hosszú távú ateizmus között. Az egyedüli határ a saját lelkiismeret iránti engedelmes hűség. *Az üdvösségnek ez az optimizmusa számomra a II. Vatikáni zsinat egyik legfigyelemreméltóbb eredményének tűnik.*”⁴⁰

Napjainkban egyre élesebben merül fel az a kérdés, hogy a kereszténység milyen viszonyban áll a nem keresztény vallásokkal és általánosságban a vallási magatartással. Egy másik alapkérdés: milyen normatív jelentősége van ma a hitnek az emberlét szempontjából? Az újabb irányzatok (felszabadítás teológiája, feminista teológia, mélylélektani írásmagyarázat és hitértelmezés) közös jegye, hogy nagy súlyt helyeznek erre a kérdésre: „miként világítható meg a keresztény hit jelentősége a mai emberi tapasztalatok szempontjából?” Ezzel szemben az egyházi Tanítóhivatal legfőbb törekvése, hogy megőrizze a keresztény hit önazonosságát ezzel az elvvel: „Ami mindig is érvényben volt, annak ma és a jövőben is érvényesnek kell lennie.” Karl Rahner érdeme, hogy az áthagyományozott témákat mai szempontból közelítette meg, teológiája igyekezett a mában élni.⁴¹

E kitérő után térjünk vissza a K. Rahner nyomán haladó, de nálánál radikálisabb véleményt képviselő J. Dupuis fejtegetéseire.

Krisztus-központú krisztológia

Dupuis leszögezi: *Isten, aki Jézus Krisztusban véglegesen kinyilatkoztatta magát (és Krisztus misztériuma) tehát jelen van és működik a nem keresztény vallási hagyományokban.* De kérdés az, hogy *hogyan?* A vallások keresztény teológiájának ezt kell megvilágítani!⁴²

Dupuis krisztológiája *Krisztus-központú*. De pontosítja nézetét: *Jézus Krisztus személye és műve áll a keresztény hit középpontjában. A keresztények vagy az Egyház megélt kereszténysége nem Krisztus.* Azt kell állítanunk, hogy Jézus Krisztus olyan központi és

³⁹ Lásd Karl Rahner 1971 januárjában tartott előadását, magyarul *Isten: rejtelem*, 67–77. Német szöveg: *Schriften zur Theologie* X, 531–546.

⁴⁰ *Isten: rejtelem*, 70. (*A kiemelés tőlem* – Sz. F.)

⁴¹ K. Rahnerrel lásd még Bernd Jochen Hilberath, *Karl Rahner, Az ember – Isten titkához rendelt lény*, L'Harmattan, Budapest, 2006. – Ismertetése in Szabó Ferenc SJ, „*Krisztus fénye*”, 409–412. – B. J. Hilberath elemezte Rahner és Balthasar vitáját az „*anonim keresztények*” rahneri tételéről. (114–123). – Jórészt K. Rahnert követi/magyarázza Patsch Ferenc SJ *A vallások mint Krisztus kegyelmének struktúrái* című tanulmányában: [Patsch Ferenc SJ A VALLÁSOK MINT KRISZTUS KEGYELMÉNEK ... www.sapientia.hu/hu/system/files/Krisztus_kegyelme_strukturai.pdf](http://www.sapientia.hu/hu/system/files/Krisztus_kegyelme_strukturai.pdf)

⁴² Jacques Dupuis SJ, *Homme de Dieu, Dieu des hommes, Introduction à la christologie*, 241.

egyedülálló helyet foglal el a keresztény hitben, amelyet egyetlen vallás sem tulajdonít alapítójának. Az iszlám számára Mohamed közvetítő próféta, aki által Isten szólt, úgy mondhatjuk: az isteni üzenet letéteményese. A buddhizmus számára Gautama egy megvilágosodott, aki utat mutat, és ilyen értelemben nagy mester. A keresztények számára maga Jézus Krisztus misztériuma, és nem csupán üzenete áll a hit középpontjában. A kereszténységben a hírnök és az üzenet azonos. Tehát a kereszténység nem a „könyv vallása”, mint az iszlám, hanem egy Személy, Jézus Krisztus. (Ezt sokszor hangoztatták, például Hans Küng több könyvében.)

Ez világos az Újszövetség könyveiben: Egyedüli Üdvözítő, Közvetítő, Isten teremtő és üdvözítő tervének és művének középpontjában áll: Ef 1,3–14; 3,5–7; Kol 1,16–20; 26–27; 2, 2; 1Tim 2,4–5; Jn 3,17; ApCsel 10,44–48. Az egyházatyák és a nagy zsinatok is ugyanerről tesznek tanbúságot.⁴³

J. Dupuis megjegyzi (211): a II. Vatikáni zsinat *részben az egyháztanra* koncentrált, amikor *ad extra*, a külsőkkel való kapcsolatairól tárgyalt (a világgal, más vallásokkal, keresztény vallásokkal). *De vannak nagy krisztológiai szövegek is. A legfontosabb* GS 22. Kissé rövidítve idézem:

„Az ember misztériuma csak a megtestesült Ige misztériumában világosodik meg igazán. Ádám, az első ember ugyanis az eljövendőnek (Vö. Róm, 5,14; Tertullianus, *De Carnis resurrectionem*, 6), ti. az Úr Krisztusnak előképe volt. (...) Ő, aki »a láthatatlan Isten képmása« (Kol 1,15; vö. 2Kor 4,4), tökéletes ember is, aki Ádám fiainak az ősbűn által elcsúfított Isten-képmását helyreállította. Mivel Ő az emberi természetet fölvette, nem elemésztette (vö. DS 428, 302), e ténynél fogva ez a természet bennünk is nagy méltóságra jutott.

Isten Fia ugyanis megtestesülésével valamiképpen minden emberrel egyesült. Emberi kézzel dolgozott, emberi értelemmel gondolkodott, emberi akarattal cselekedett. (vö. DS 556). emberi szívvel szeretett. Szűz Máriától születvén valóban egy lett közülünk, a bűnt kivéve mindenben hasonló lett hozzánk. (Vö. Zsid 4,25). (...) Értünk szenvedvén nemcsak példát adott nekünk, hanem utat is nyitott, melyen, ha járunk, az élet és a halál megszentelődik és új életet nyer. A sok testvér között az elsőszülött Fiú képmásához hasonlóvá vált (vö. Róm 8,29; Kol 1,18) keresztény ember pedig megkapta a »Lélek zsengeit« (Róm 8,23), melyek képessé teszik arra, hogy megtartsa a szeretet törvényét. (Vö. Róm 8,1–11) (...)

Kétségtelen, a keresztény embernek sok szorongatásban kell fölvennie a harcot a rossz ellen, és meg kell halnia; de a húsvéti misztérium részeseként hasonlóvá válva Krisztus halálához, reménytől megerősödve tart a föltámadás felé.

Mindaz nemcsak a Krisztus-hívőkre érvényes, hanem minden jóakarátú emberre is, kiknek szívében láthatatlanul munkálkodik a kegyelem. (Vö. LG 16) *Mivel ugyanis Krisztus mindenkiért meghalt* (vö. Róm 8,32), *s minden ember végső hivatása azonos, isteni hivatás, vallanunk kell, hogy a Szentlélek mindenkinek fölkínálja a lehetőséget hogy – csak Isten előtt ismert módon – csatlakozhassanak e húsvéti misztériumhoz.* (...)

⁴³ Vö. Alois Grillmeier, *Krisztus a keresztény hagyományban*, Az apostoli kortól a Khalkedoni zsinatig, 451. [Jesus Christus im Glauben der Kirche | Herder.de](https://www.herder.de)
<https://www.herder.de> › Religion & Theologie › Shop › Reihen – Jézus a Krisztus az egyház hitében.

kapcsolódik még GS 32: „A megtestesült Ige és az emberi szolidaritás”, és GS 45: „Krisztus az Alfa és az Ómega.”

A zsinat alatt VI. Pál többször hangsúlyozta, hogy az egyházban is vissza kell hajolni a forráshoz, Jézus Krisztus misztériumához: LG 1: Az Egyház Krisztusban mintegy szentség (alapszentség), az üdvösség egyetemes szentsége (LG 48; AG 1; GS 42 és 45.) Krisztus az *Ős-szentség* az Istennel való találkozásban, az Egyház mint *alapszentség* Krisztus szentsége. A zsinat tehát integrálta az újabb kutatásokat (Ed. Schillebeckx, O. Semmelroth) és így megtörtént a decentralizálás az Egyházzal Krisztusra összpontosítva.

Az Újszövetség és a nagy keresztény hagyomány tehát Jézus Krisztust Isten és az emberi nem közötti egyetemes közvetítőnek vallja, rávilágítva a Megtestesülés és a húsvéti misztérium helyére az Atya örök üdvösségtervében. (*Cur deus homo? Az Atyaisten a saját képmására teremtett embert a megtestesült Ige az isteni életben való részesedésre szánta (megistenülés). Hogy a Fiúban fogadott gyermekei legyünk. Ténylegesen a bűnös emberiség szabadítását („megváltását”) keresztalála és feltámadása révén valósította meg. Dupuis ismerteti Szent Anzelm elméletét, majd a tomisták és Duns Scotus pozitív nézetét a Megtestesülés céljáról (214–216). Ezután a scotusi irányt követő Martelet SJ-t idézi a *Megtestesülés indítékáról*. „A megtestesülés indítékát keresve nem a *bűn* feltételezéséből kell kiindulni (...), hanem a »fogadott fiúságból«; és magában az fiúvá fogadásban is a lényeg nem a *megváltás* mint olyan, hanem a *megistenülés*. (...) A »fiúvá fogadás« megfelel bennünk annak, ami a Megtestesülés Krisztusban: »Isten Fia lévén emberfia lett, hogy nekünk megadja, hogy Isten gyermekei lehessünk.« A fogadott fiúság tehát bennünk megfelel annak, ami a Megtestesülés Krisztusban. (...) A Megtestesülés a mi gyermekké fogadásunk, amennyiben alapja Krisztusban van, és gyermekké fogadásunk ebből a szempontból Krisztus megtestesülése, amennyiben bennünk működik.”*

Világos, hogy az egyházatyák pozitív szemléletéről van szó (görögök: *theózisz* = megistenülés; latinok: „csodálatos csere”): „Isten (Fia) emberré lett, hogy az ember Isten legyen = részesülhessen az isteni életben.” Ugyanezt mondja a „*filii in Filio*” maxima.⁴⁴

„De az Ige megtestesülésének, egyszeri, konkrét eseményének *időbeli és térbeli partikularitása*/részlegessége miatti *botrány megmarad* a világvallások követői szemében: *Hogyan lehetne a (partikuláris) Názáreti Jézus egyetemes Üdvözítő?* Ez kivehető még az egyházatyák gondolkodásából is. A bibliai kronológia szerint négyezer év választotta el Krisztust Ádámtól, ezért az atyák ezt kezdték: miért jött Krisztus oly későn? Úgy magyarázták, hogy az emberiségnek fel kellett készülnie jövetelére. Manapság, amikor a modern tudományok a világ és az emberiség fejlődésének gigantikus távlatait nyitották meg, az említett magyarázat bizony nevetségesnek

---

⁴⁴ Lásd Teilhard vízióját az *Egyetemes Krisztusról*, hozzá még Szent Ambrus, Pázmány Péter/Suarez/, Y. de Montcheuil krisztológiáját: Szabó Ferenc SJ, „*Krisztus fénye*”, 166–172 és 395–397; itt további utalások.

tűnik.⁴⁵ A kérdés még sürgetőbb – és az esemény részlegessége botrányosabb – még akkor is, ha a kérdést megfordítjuk: miért oly korán?⁴⁶

Dupuis továbbá a kultúrák és a vallási hagyományok sokféleségére is gondolva hangsúlyozza a *Krisztus-esemény partikularitásának botrányát, amikor a Názáreti Jézus Krisztust az isteni üdvösség egyedülálló, egyetemes közvetítőjének valljuk.* „A keleti vallások követői szemében a Megtestesülés, ahogy azt a keresztények vallják, soha nem tekinthető egyetemesnek. Az istenség *avatáráiról* (alászállásairól, megtestesüléseiről) szóló hindu tan nemde emberibbnek tűnik – végső soron istenibb – az isteni megjelenések sokasága erejében, amelyet alapelveként vallanak. A kérdés egyre élesebben vetődik fel: *Vajon védhető-e még napjainkban a Jézus Krisztus-eseménynek egyetemessége, amelyet a keresztények követelnek?* Elég-e ma azt mondani, hogy e követelés nem exkluzív (kizáró), hanem inkluzív?⁴⁷ Mi haszna van e megkülönböztetésnek? Végső elemzésben a keresztény teológia hagyományos Krisztus-központúsága nem marad-e botránykő a nem keresztény kultúrák és vallások számára?⁴⁸

Egyetemes Krisztus (Teilhard és Blondel)

Dupuis végül *Teilhard Egyetemes Krisztusa vízióját* javasolja a *konkrét-egyetemes* – Názáreti Jézus – a hit Krisztusa - kapcsolatának megvilágítására.

A fiatal Teilhard de Chardin vízióját megismerte Maurice Blondel katolikus filozófus is, és nagyon fontos párbeszédben pontosították nézetét. Auguste Valensin SJ közvetítésével váltottak Emlékiratokat, amelyeket H. de Lubac kommentált.⁴⁹

---

⁴⁵ Az egyetemes evolúcióra gondoljunk, az Ősrobbanástól eltelt 13-15 milliárd évre, és a nooszféra további fejlődésére, a planétizáció/globalizáció ismeretlen kalandjára...

⁴⁶ Jacques Dupuis SJ, *Homme de Dieu, Dieu des hommes, Introduction à la christologie*, 219.

⁴⁷ *Exkluzív* = egyedül a kereszténység igaz vallás, és minden más vallás követője ki van zárva az üdvösségből: ez volt a zsinat előtti hagyományos felfogás; *inkluzív* = jóllehet a katolikus Egyház az üdvösség egyedüli eszköze, átmenetileg más vallások is lehetnek eszközei ennek az üdvösségnek, mert „tükrözik” az igaz és a jó „magvai” (vö. OT 16, GS 92, AG 9, 11, 15, 18; NA 2 2, 3). – E megkülönböztetésekről vö. Patsch Ferenc fentebb jelzett tanulmányát:

[Patsch Ferenc SJ A VALLÁSOK MINT KRISZTUS KEGYELMÉNEK ...](#)

www.sapientia.hu/hu/system/files/Krisztus_kegyelme_strukturai.pdf

⁴⁸ J. Dupuis tovább elemezte ezt az égető kérdést egy következő művében: *Vers une théologie chrétienne du pluralisme religieux*, 1997. Ebben a Ratzinger bíboros által vezetett Hittani Kongregáció dokumentuma (*Notificatio*, 2001) félreérthető kijelentéseket talált. Megemlítem, hogy II. János Pál pápa ugyanakkor elismerően nyilatkozott P. J. Dupuis úttörő munkásságáról a nem keresztény vallások és a Krisztus által hozott üdvösség kérdésének tanulmányozásában. Lásd még [Jacques Dupuis \(jésuite\) — Wikipédia](#) [https://fr.wikipedia.org/wiki/Jacques_Dupuis_\(jésuite\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Jacques_Dupuis_(jésuite))

⁴⁹ Teilhard de Chardin vízióját üdvözölte és részben pontosított Maurice Blondel katolikus filozófus, amint ezt H. de Lubac többször megvilágította. Vö. *Blondel et Teilhard de Chardin*, Correspondance commentée par Henri de Lubac. Beauchesne, Paris, 1965. Főleg az 1. Emlékiratot és kommentárját emelem ki: i. m. 20–25 és Lubac bőséges kommentárja: 52–61. Vö. még Szabó Ferenc SJ, „*Krisztus fénye*”, V. fejezet és Függelék VII. Lásd még Gustave Martelet SJ, *Resurrection, eucharistie et genèse de l'homme*. Ismertetése in B. Sesboüé SJ, *Les „trenteglorieuses” de la christologie*, 2012, 418–422.

M. Blondel, a híres *L'Action* szerzője, aki maga is foglalkozott (Leibniz nyomán) az *egyetemes-konkrét* metafizikai problémájával, csodálkozó elismeréssel ír Teilhard első memorandumáról: „Szó szerint osztom (mindig is osztottam) Ft. P. Teilhard de Chardin eszméit és érzelmeit a krisztológiai problémával kapcsolatban. A természettudományok és az emberiség óriásira növekedett távlatai előtt, nem rekedhetünk meg – hacsak nem akarjuk elárulni a katolicizmust – olyan közepszerű magyarázatoknál, amelyek Krisztust lefokozzák egy történelmi esetlegességgé (*accident*), elszigetelve Őt a kozmosztól mint valami járulékos epizódot, és így olyan jövevénynek tekintjük, aki valami idegenként tört be a világegyetem eltipró és ellenséges mérhetetlenségébe.” Blondel ezután utal a modernistákkal (Loisy stb.) folytatott vitáira, és az Újszövetség értelmezésében a szimbolizmus helyett a realizmust hangsúlyozza, követve a misztikusokat: bátran előrehalad a következetes, teljes realizmus felé, amellyel a kereszténység metafizikáját a szentek és a hívők által megélt misztika szolgálatába állítja. „Minthogy mindig maximalista voltam, mély örömet éreztem a minimalisták irányának visszaszorításában; most már megtörtént az útelágazás. Elérkeztünk az Efezusi levél 1,3–10 üdvösségtervéhez: „*instauratio totain Christo* (=mindent összefoglalni-megújítani Krisztusban): *de Christo nunquam satis*” (Krisztusról sosem elég). Menjünk hát előre habozás nélkül abban az irányban, amelyet mutat a szemünk előtt növekvő világ és ember, hogy még nagyobb mértékben növekedjék szemünkben és szívünkben Krisztus.”

Ezt a blondeli gondolatot vallotta Teilhard is 1943-ban a „Szuper-Krisztusról” beszélt. Az ilyen neologizmusok félreérthetőek voltak. De Teilhard, amikor az Egyetemes Krisztusról beszélt, mindig hangsúlyozta, hogy a feltámadással egyetemessé vált Krisztus ugyanaz, mint a Szűz Máriától született Názáreti Jézus. Blondel első emlékiratában figyelmeztette Teilhard de Chardint egyéb félreérthető szóhasználatára, például amikor a realizmust hangsúlyozva a „fizikai” jelzőt használta: „A pusztán fizikai természetfeletti *non-sens* [értelmetlenség].” H. de Lubac atya, aki mindig megvédte rendtársa alapvető krisztológiáját, ehhez hosszú jegyzetet fűzött (57–59), megismételve másutt többször megfogalmazott kritikáját Teilhard félreérthető szóhasználatával, nyelvi újításával kapcsolatban.

Szakemberek szerint Teilhard víziója jelen volt a zsinati atyák körében, főleg amikor a az Egyház és a modern világ kapcsolatával foglalkozó, *Gaudium et Spes* kezdetű konstitúciót vitatták (GS 22 , 32 , 40–45).⁵⁰

Ha az Atyaisten mindent *Krisztusban és Krisztusért teremtett, és minden Krisztusban áll fenn*, ahogy Szent Pál Krisztus-himnusza tanítja (Kol 1,15–20; vö. Ef 1,3-10), akkor azt mondhatjuk, hogy a *fejlődő világegyetem Ómegája nem más, mint Krisztus*; a teljes Krisztus, aki Testében, az Egyházban növekszik a Plérómáig, a végső teljességig. Szent Pál misztikus Krisztusáról van szó, és arról a „teljes Krisztusról”, akiről Szent Ágoston oly gyakran beszélt. A feltámadt Krisztus Lelke által magához kapcsolja az üdvözülő lelkeket, és a test-lélek kapcsolatán keresztül az egész

---

⁵⁰ Lásd erről Wolfgang Klein alapos monográfiáját: *Teilhard de Chardin und das Zweite Vatikanische Konzil*, Vg. F. Schönigh, München, Paderborn, Wien, 1975. II. rész.

mindenséget, üdvösségünk színterét is, amely követi az üdvözülteket a dicsőségben, amikor új Ég és új Föld lesz. Krisztus titokzatos Teste, az Egyház, a maga kozmikus vonatkozásaival, állandó növekedésben van. Krisztus bennünk, misztikus tagjaiban növekszik.

De vajon nem naiv optimizmust sugall ez a teilhard-i vízió?

E kritikus kérdéssel hajdan maga Teilhard is szembenézett, az eszméit terjesztő rendtársa, H. de Lubac is.⁵¹

Még olyan, Teilhard víziójával rokonszenvező jeles teológus is, mint *Walter Kasper*, magyarra is lefordított krisztológiájában,⁵² a világtörténelem új szakaszában a történelem értelméről és emberi üdvösség lehetőségéről eszmélődve, a legalapvetőbb egzisztenciális és végső kérdéseket feszegeti, hogy a keresztény reménységet megalapozza. A világban jelen levő rossz misztériumával szembeni tehetetlenség elemzésével eljut a megváltásba vetett reménységig, amelyet a húsvéti misztériumba, Jézus halálába és feltámadásába vetett hit alapoz meg. De kérdés az, hogy miként tehetjük „érthetővé” a mai evolutív világrendben Jézus Krisztus eszkatologikus tanítását?

W. Kasper itt beszél *Teilhard de Chardin kísérletéről*. „Ezt kísérte meg Teilhard de Chardin, aki egyetlen nagy vonulatba állította be a kozmogenezist, antropogenezist és krisztogenezist. Elmélete ugyanakkor sok olyan természettudományos kérdéshez kapcsolódik, amelyekben a teológus nem közvetlenül illetékes. Ezért K. Rahner – hasonló eredménnyel – egy inkább filozófiai-teológiai értelmezést dolgozott ki, ami az ő transzcendentál-filozófiai előfeltevéseitől függetlenül is érvényes.⁵³ De ezután elválnak a teológus Kasper gondolkodása Teilhard-étól és K. Rahnerétől, mert megállapítja: a világfejlődés nemcsak növekedéssel, reményekkel van tele, az üdvösség jelei is fellelhetők (például a gyermekek születése), de tele van hulladékkal, selejttel, a teremtmények névtelen szenvedésével, érthetetlen rosszal, emberi gonosszággal is. – „Jézus Krisztus csak akkor lehet mindenvalóság beteljesítője, ha a valóság agóniáját is magáévá teszi, vagyis, ha nem sorolható be egyszerűen egy vegytiszta, folyton emelkedő, »hullámokon átgázoló« evolúciós folyamatba. Jézus Krisztusban az a lenyűgöző, hogy ő magához szorította az ember nagyságát és nyomorúságát is – valami végtelen ölelésben. Ebben az értelemben nevezhető Jézus Krisztus a történelem beteljesedésének.”

Krisztológiája törzsrészében W. Kasper kibontja a húsvéti misztériumot, és Krisztus feltámadásának hitével alapozza meg a keresztény reménységet. Alapjában véve szakszerű megfontolásokkal támasztja alá Teilhard helyes, néha „költői” vízióját.

---

⁵¹ Vö. H. de Lubac, *La Pensée religieuse du P. Teilhard de Chardin*, Aubier, Paris, 1962, IV. és XIX. fejezet.

⁵² Walter Kasper, *Jézus a Krisztus*, Vigilia, Budapest, 1996, 57–66.

⁵³ I. m. 63–66. Kasper előbb röviden összefoglalja Rahner elgondolását az önfelülmúlásról: a fejlődés során több lét keletkezik, de a Teremtő adja a képességet az önfelülmúlásra. Igazában Teilhard de Chardin zseniális meglátását fejt ki jobban: „*Dieu fait se faire les choses.*”

*Egy befejezetlen Világ – Teilhard szerint*⁵⁴

A világ teremtése, amely a „tisztá Sokféleségben” vagy „teremthető Semmiben” – a „lét utáni esengésben” – (XI, 209) leli forrását, *szakadatlan folyamat*: „Nem, a Teremtés sohasem szűnt meg. Aktusa egy nagy szakadatlan gesztus, amely kiterjed az Idő teljességére. Még most is tart; és szakadatlanul, bár észrevehetetlenül, a Világ egy kicsit jobban felmerül a Semmiből.” (XII, 149.)

Ez a mindig levésben és eljövőben levő Teremtés az Evolúció kifejezése. Nem vak mechanizmus, sem nem automatizmus; magában foglalja, követeli az ebben elkötelezettek aktív részvételét. Teilhard nagyon hangsúlyozza ezt a pontot, mert lényeges: az Ember a Világ társteremtője felfedezései révén éppúgy, mint legszerényebb munkája révén. *Az Isteni Milió*ben írta: „Mi azt képzeltük talán, hogy a Teremtés régóta befejeződött. Tévedés, folytatódik újabb lendülettel, és a világ legmagasabb zónáiban. (...) És befejezéséhez járulunk hozzá kezünk legszerényebb munkájával is.” (IV, 50)

A „mondializáció” (globalizáció), amelyet ezek az intuíciók sugallnak, így közös vállalkozás hozzájárulása a Világegyetem haladásához: „Kétségtelenül, a világfejlődés terhe egyre jobban ránehezedik az Emberiség vállaira” (V, 62). Kockázatos vállalkozás, kalandos, ezer veszélynek van kitéve, hirdetik a „mondializáció” ellenfelei, kétségkívül nem minden ok nélkül; de más megfigyelők szerint a „haladás” lendülete legyőzi vagy túlszárnyalja a nehézségeket. Ami Teilhard-t illeti: ő nem tár elénk idilli látomást az emberi kalandról. *Az emberi jelenség* függelékében rámutat a *rossz szerepére*:

„Rendetlenségből és sikertelenségből származó rossz. (...) Szétesésből eredő rossz. (...) Magányból és aggodalomból eredő rossz (...). Szenvedés és hibák, könny és vér. (...) Tehát ez az, amit első megfigyelésre a mozgó Világ színpada feltár nekünk. De valóban ez lenne minden – nincsen más is, amit látni lehet?” (I, 346–347.)

A korábban megírt *Az Isteni Milió*ben megrendítő lapokat olvashatunk a *rossz, a bűn, szenvedés, halál, kárbozát lehetősége misztériumairól*. Mégis, amikor élete második felében rendszerezi világméretű evolucionizmusát, és az emberi jövő körvonalait igyekszik felvázolni, összekapcsolva azt a keresztény világnézettel, eszkatológiával, merész és kockázatos *extrapolációkba* bocsátkozik, amint ezt már barátja, H. de Lubac megmutatta.

A világegyetem és minden emberi lény genezisének és fejlődésének problémája – a kozmogenezis és antropogenezis – minden bizonnyal magában foglalja – más szinten – a globalizáció valamennyi viszontagságát. A tudós és a hívő Teilhard víziója sokkal messzebbre irányítja a tekintetet a látóhatáron, mint a közgazdászoké, a pénzembereké vagy a politikusoké, akik közvetlenebb kérdésekkel

---

⁵⁴ Lásd Bernard Sesé francia szakember tanulmányát az *Études* című folyóiratban: 396 (2002) 483–494. Magyar fordítását készítette Szabó Ferenc SJ, *Távlatok* 57 (2002/3) 382–392. A francia *globalizáció* helyett általában a „mondialisation” kifejezést használja, aminek részben megfelel Teilhard korábban használt *planetizációja*. – A hivatkozások Teilhard összes műveinek – *Œuvres* – köteteire utalnak.

foglalkoznak. René Passet szerint az igazi mondializmus (globalizmus) „olyan univerzalizmus, amelynek célja az emberi közösség egységének megvalósítása”. Ez a terv közel van ahhoz, amit Teilhard „a szocializáció lépésének” nevezett, amikor korán meglátta az emberi társadalom átváltozásait „a ma folyamatban levő planetáris globalizációban” (A. Danzin).

Világos, hogy Teilhard vallási gondolkodása, „prófétai víziója” csak „Fentről nyeri szilárdságát”: a meghalt és feltámadt Krisztusba vetett hite alapozza meg keresztény reménységét.

Milyen jövő vár az emberiségre? Beteljesedés Krisztusban vagy atomkatasztrófa?

Ez a kérdés a mai világválság idején élesebben vetődik fel, mint a múlt század derekán, a második világháború végén, a Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombombák pusztításai után.

Teilhard de Chardin 1946-ban, kiindulva az Arizónában történt, villámfényű atombomba-robbantás leírta eszmélődését: „*Néhány reflexió az atombomba lelki visszhangjáról.*”⁵⁵ Nem szólt itt a kísérletet végrehajtók erkölcsi felelősségéről, sem az atomenergia felhasználásának gazdasági és politikai problémájáról, hanem a tudományos vívmány veszélyes szempontjait vette fontolóra:

1) Az ember hosszú kutatás eredményeképpen, felszabadította az atomenergiát, és most már világosan tudatosította hatalmát. Eddig felhasználta az anyagot, de ezután vajon hogyan él e hatalmával, hiszen idővel felrobbanthatná a földet?

2) Valójában hatalmának tudatosításánál többről van szó: e hatalom ugyanis vég nélkül fejleszthető. Felvillant a gondolat a kísérletező tudósokban: a háború végét siettetni lehet milliárdos költségekkel. Tragikus habozás után meg is valósult az elgondolás. Vajon ezután nem következnek a tudományos felfedezések nyomán más kísérletek: az anyag „*vitalizálása*” (élet „teremtése”) óriásmolekulák létrehozásával, az emberi szervezet manipulálása hormonokkal, az öröklés és a nemek ellenőrzése génmanipulációval?

3) Az ember első sikerei után, hatalmas tudatában arra gondolhat, hogy – külső gazdagodásán túl – biológiailag befejezi növekedését. A jövőben nemcsak tudja, hanem kötelessége is együttműködni saját genezisével, és pedig *planetáris méretekben*. De vajon érzi felelősségét az emberiség jövője iránt?

4) A modern világ nagy ellensége az életuntság (*ennui*), az életundor (*taedium vitae*), amely napjainkban óriásira duzzadt. [Teilhard itt a Sartre-féle ateista, az abszurdot, a lét értelmetlenségét hirdető egzisztenciaizmusra céloz, amely a háború után virágkorát élte – S. F.] Nos, az atombomba visszhangjaként felmerül az emberi tudatban az alapvető kérdés: mi az evolúció értelme? Merre tart a fejlődés, mi lesz kimenetele? Mit mond a »Föld szelleme«?

5) De mit jelent a Föld szelleme? Vajon a prométheuszi vagy fausti gógról van szó: az erejére büszke ember becsukódik önzése fellegvárába, szemben az ellenséges és vak világmindenséggel? Vagy ellenkezőleg: a keresztény szellemről, a

---

⁵⁵ *Études* septembre 1946, *Œuvres*, 5: *L'Avenir de l'Homme*, 179–187.

szolgálat és az ajándékozás szelleméről: a mások szolgálatába állított erő, a szeretet szelleméről?

Teilhard több esszéjében - főleg fiatalkori lelkeségi összegezésében – *Az Isteni Milió* című könyvében – gyakran beszélt az *Eucharisztia kozmikus „kiterjedéséről”*. Valójában Szent Pál és a középkori teológusok nézetét – *Krisztus eucharisztikus Teste építi egyházi Testét* – „teszi át” az általa felfogott egyetemes evolúció regiszterébe. Miután a centro-komplexitás/tudat növekedés eljutott a gondolkodó emberig, antropogenezis a nooszférában, a szellem szférájában a szellemi monádok egyesülésében, természetfeletti síkon pedig a krisztogenezisben folytatódik. Nem automatikusan, hanem csak akkor, ha az emberek hittel megnyílnak az Ómega, a feltámadt Krisztus „amorizáló” hatásának, a szeretetet kiárasztó Szentléleknek, és így ledöntve az önzés, a hatalom- és élvezetvágy korlátait, építik a szeretet civilizációját.

Mivel tehát az *Eucharisztia* által „épül ki” Krisztus egyházi Teste,⁵⁶ az egész világfolyamatot úgy tekinthetjük, mint a teremtett világ készülődését, illetve az emberi erőfeszítést úgy mint a humanizált világ előkészítését a konszekrációra, az átváltoztatásra, amelyet a teremtő Lélek visz véghez. Az Eucharisztia ilyen értelemben vett „kiszélesítéséről” ezeket írja Teilhard: „Amikor elhangzanak a szentségi szavak: »*Hoc est Corpus meum*«: ez az én Testem, akkor a »*Hoc*« elsősorban a kenyeret jelenti. De *másodlagos értelemben*, a természet második fázisában, a szentség anyaga maga a Világ, amelyben szétárad az Egyetemes Krisztus emberfölötti jelenléte, hogy beteljesítse ezt a Világot. A [humanizált] Világ az a végleges és valóságos Ostya, ahová lassacskán leszáll Krisztus: s ezt Ő saját termetének beteljesítéséig folytatja. Öröktől fogva egyetlen szó és egyetlen működés tölti be a dolgok egyetemességét: »*Hoc est Corpus meum*«: „ez az én Testem”. Minden csak azért dolgozik a teremtésben, hogy közelről vagy távolról segítse előbbre jutni a Világegyetem átváltoztatását.”

Budapest, 2018. január 21–25.

---

⁵⁶ Vö. tanulmányomat a *Távlatok* honlapján
http://www.tavlatok.hu/net/cikkek.htm#Eucharisztia_es_Egyhaz